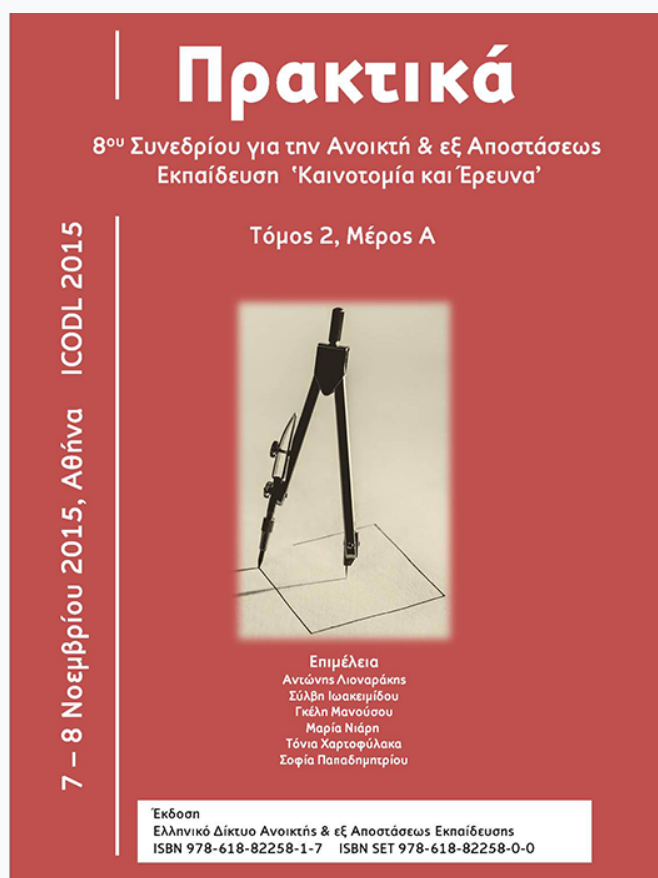

Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 8, Αρ. 2Α (2015)

Καινοτομία & Έρευνα στην Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση & στις Τεχνολογίες Πληροφορίας & Επικοινωνίας

Ψηφιακή Πολιτειότητα και Εκπαίδευση. Η ιδιότητα του πολίτη σήμερα: εννοιολογήσεις και προβληματισμοί

Μαρία Μαρινάκη

doi: [10.12681/icodl.47](https://doi.org/10.12681/icodl.47)

**Ψηφιακή Πολιτειότητα και Εκπαίδευση.
Η ιδιότητα του πολίτη σήμερα: εννοιολογήσεις και προβληματισμοί**

**Digital Citizenship and Education: conceptualizing and examining the idea of
today's digital citizen and its formulation through the educational process**

Μαρία Μαρινάκη

Φοιτήτρια ΠΜΣ Συγκριτική Παιδαγωγική με ειδίκευση
σε θέματα ποιότητας στην εκπαίδευση
ΕΚΠΑ

marinaki.maria@gmail.com

Abstract

Globalization and modern technologies dominate in the contemporary discourse on the history of modern man. In view of the fact that they constitute the main axes of today's analyses, they seem to have established the most comprehensive and predominant twofold, which is strongly and profoundly influencing the capacity of the individual as an active, consistent and responsible subject. Today's (active) 'world citizen' or 'global citizen' seems to be pertinent to a transcending form of the State which expands and diffuses in space and time, unveiling the dynamic and multifaceted context that defines the lives of the individuals. Being a citizen bears by definition the moral and factual obligation to respond rationally, respectfully, sensibly and responsibly to the demands of a highly heterogeneous environment that appreciates and values diversity and complexity. At the same time, as a social being, today's global citizen is expected to contribute to a harmonious 'symbiosis' conforming to the societal norms of the actual sphere of human coexistence but also within the boundless spectrum proposed by cyberspace in parallel and alternatively to the idea of the modern State. The new type of (digital) citizenship sets new requirements and requisites in accordance with those of the digital era, creating a sophisticated frame in which it envisages today's global citizen. In its turn, education reveals itself as the most appropriate means of strengthening and supporting the identity of the global citizen through the complex and sometimes misleading paths evoked by the contemporary technological progress and development, in an attempt to diminish the profusion of the deceptive lures of technology and avoid the call of the Sirens in today's globalized world.

Key-words: *digital citizenship, citizen, ICT, rights, skills, education, knowledge*

Περίληψη

Η σύγχρονη ιστορία του Ανθρώπου ξεδιπλώνεται καθώς γράφεται πάνω σε δύο βασικούς άξονες που σχεδόν μονοπωλούν το σχετικό λόγο στις κύριες πτυχές του: παγκοσμιοποίηση και σύγχρονες τεχνολογίες. Η ιδιότητά του ατόμου ως ενεργό, συνεπές και υπεύθυνο υποκείμενο στα πλαίσια μιας διευρυμένης, καθότι παγκοσμιοποιημένης, κοινωνίας φωτίζει, επαναδομεί και αναδομεί το περιεχόμενο της πολιτειακής του οντότητας. Ο σημερινός Άνθρωπος είναι ο (ενεργός) πολίτης του Κόσμου, μιας μη-περιοριστικής μορφής Πολιτείας που διαχέεται και διαστέλλεται

στο χωρο-χρόνο, αναπτύσσεται δυναμικά και πολυδιάστατα, δημιουργώντας νέες συνθήκες μέσα στις οποίες Αυτός (το υποκείμενο/πολίτης) εξελίσσεται. Οφείλοντας (ως πολίτης) εξ ορισμού να ανταποκριθεί ορθολογικά, με σεβασμό, σύνεση και υπευθυνότητα σε ένα εξόχως ανομοιογενές και ετερόκλητο, πλέον, πλέγμα σχέσεων, διασφαλίζει την αρμονική του 'συμβίωση' (ως κοινωνικό ον) εντός και εκτός πραγματικών όρων και πλαισίων, με τον κυβερνοχώρο να συνιστά και να λειτουργεί ως μια παράλληλη διάσταση της σύγχρονης Πολιτείας. Η νέα μορφή πολιτειότητας ακολουθεί κατά πόδας τις επιταγές (και ανάγκες) της ψηφιακής εποχής, διαμορφώνοντας ένα εξελιγμένο πλαίσιο εννοιολογήσεων εντός του οποίου καλείται ο σύγχρονος πολίτης, με την εκπαίδευση ως το πιο ενδεδειγμένο μέσο ενίσχυσης της ταυτότητάς του, να βρει το δρόμο του μέσα από τις πολύπλοκες και ενίοτε αποπροσανατολιστικές ατραπούς που ορίζει η τεχνολογική πρόοδος και εξέλιξη, αποφεύγοντας τις Σειρήνες και τα παραπλανητικά θέλητρα ενός σύγχρονου (κι ενίοτε α-σύγχρονου) σύμπαντος λόγων.

Λέξεις-κλειδιά: ψηφιακή πολιτειότητα, ιδιότητα του πολίτη, ΤΠΕ, δικαιώματα, δεξιότητες, εκπαίδευση, γνώση

1. Η ιδιότητα του πολίτη και η ενεργός πολιτειότητα σε ένα ψηφιακό περιβάλλον

1.1 Οι φιλοσοφικές καταβολές της έννοιας του πολίτη

Η περίφημη ρήση του Αριστοτέλη *ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῶον* (ἐστὶ) ⁱ εμπεριέχει την εννοιολογική προσέγγιση μίας πολιτειακώς οργανωμένης κοινωνίας, στους κόλπους της οποίας ο άνθρωπος αποτελεί το 'ον εκ φύσεως προορισμένο να διαβιοί' ⁱⁱ-μία μορφή δικαιοσύνης κοινωνικής συμβίωσης και οργάνωσης. Το άτομο-πολίτης συνιστά τον πυρήνα αυτής της δομής, ο οποίος συνομολογεί στην αναζήτηση της αρετής ⁱⁱⁱ και της ευδαιμονίας της πόλης, σε μια τελολογική προσέγγιση τόσο του Εαυτού όσο και κατ' επέκτασιν του συνόλου.

Η πολιτεία και ο πολίτης επομένως αναπτύσσουν μια διαλεκτική σχέση: ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι η πρώτη οφείλει να επιμελείται της αρετής και αυτό διότι η κοινωνία συνιστά συμμαχία μεταξύ των συμπολιτών ^{iv}, ενώ παράλληλα ο κάθε πολίτης (εντός της πολιτείας) αναζητά την εντελέχεια, έννοια η οποία καθίσταται συνώνυμη της ευδαιμονίας του συνόλου ^v. Η ηθική δεν αυτονομείται της πολιτικής, αλλά θεμελιώνει και συγχρόνως υπηρετεί 'τα καλά και τα δίκαια της πόλεως' (Παπαδής, 2001, κεφ. 1-3). Δεν συνιστά μια μεταφυσική προσέγγιση του όρου (ibid) αλλά περικλείει τον πολίτη σε κάθε δράση της (νόμος και έθος), έναν πολίτη που γνωρίζει και δύναται να άρχει και να άρχεται ^{vi}.

Η συμμετοχική δημοκρατία αποτελεί το εμπειρικό πλαίσιο της εννοιολόγησης του Αριστοτέλη. Η αντιπροσωπευόμενη δημοκρατία θα εδραιωθεί στο πολιτικό στερέωμα αφού γαλουχηθεί πρώτα ως ιδέα του κινήματος του Διαφωτισμού και αφού έπειτα διασχίσει τις στενωπούς της Αμερικανικής (1775) και Γαλλικής (1792) επανάστασης, για να προσδιορίσει διαφορετικά την ενεργό συμμετοχή του πολίτη στις νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Κατά συνέπεια, η έννοια της ιδιότητάς του ως πολίτη θα αποκτήσει διαφορετικές υφές, αναλόγως του κοινωνικού και πολιτικού συγκειμένου και, φυσικά, των θεωρητικών προσεγγίσεων που την πλαισιώνουν.

1.2. Η σημασία του πολιτικού και κοινωνικού συγκειμένου στην εννοιολόγηση της πολιτειότητας

Η έννοια της πολιτειότητας γίνεται αντιληπτή ως μία κατάσταση (*status*) η οποία παραχωρείται από το Κράτος σε ανεξάρτητα άτομα, τα οποία λειτουργούν με

ορθολογικό τρόπο για την υλοποίηση των προσωπικών τους επιδιώξεων με το τελευταίο να διασφαλίζει ίσα δικαιώματα ενώπιον του νόμου (Jones & Gaventa, 2002: 3). Ενίοτε περιγράφεται ως μία *ταυτότητα* (*identity*) που συνδέεται με την αίσθηση του 'ανήκειν' και το πλέγμα των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στα μέλη μιας κοινότητας (*community*), με πρωταρχικό μέλημα κυρίως το συλλογικό παρά το ατομικό συμφέρον (Jochun et al., 2005: 8), ενώ μια τρίτη οπτική, σε μια προσπάθεια συγκερασμού των δύο πρώτων θεωρήσεων, θέλει την ιδιότητα του πολίτη να συνδέεται με μία *πρακτική* (*practice*) η οποία τοποθετεί στο επίκεντρο την κοινή δημόσια κουλτούρα την οποία διαμορφώνουν τα δικαιώματα των ατόμων, και η οποία ως *ταυτότητα* αναδεικνύεται ισχυρότερη της ατομικής (Jones & Gaventa, *ibid*: 5). Είτε ως κατάσταση, είτε ως ταυτότητα, είτε ως πρακτική, η πολιτειότητα συνδέεται αδηρίτως με ένα πλέγμα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων (*ibid*: 8), ιδιαιτέρως δε καθώς πλαισιώνει τη φιγούρα του σύγχρονου πολίτη, σε μια εξόχως σύνθετη, πολυπολιτισμική και με διαφοροποιημένες τις εννοιολογικές προσεγγίσεις περί ευπαθών ομάδων κοινωνία.

Η σύγχρονη εκδοχή του λόγου περί πολιτειότητας θα περιλάβει και όρους που περιγράφουν την πολλαπλότητα της ταυτότητας του σύγχρονου πολίτη (*multiple civic identities*) και των μορφών διακυβέρνησης (Bellamy & Castiglione, 2003: 9), όροι που συνδέονται με την ύπαρξη ενός 'μετα-εθνικού' (*post national*) μοντέλου (Keating, 2009: 135), εφόσον αυτό του κυρίαρχου έθνους-κράτους δεν συνιστά πλέον ικανοποιητικό πλαίσιο και λειτουργική περιχαράκωση του όρου της πολιτικής ιδιότητας του υποκειμστα πλαίσια μιας Ενωμένης Ευρώπης, πολλώ δεν μάλλον σε παγκόσμιο επίπεδο (Bellamy & Castiglione, *ibid*). Καθώς η σύγχρονη κοινωνική δομή συνιστά ένα νέο τεχνολογικό παράδειγμα (*new technological paradigm*) (Castells, 2000: 9), μια νέα οικονομία της γνώσης, τρεις αλληλοσυμπληρούμενοι άξονες αναδύονται και ξεπηδούν ως 'ρίζωμα' (Deleuze & Guattari, 1987), συνθέτοντας ευέλικτους κόμβους (Castells, *ibid*: 15) οι οποίοι ξεπερνούν χωροχρονικές αγκυλώσεις και συνυπάρχουν σε 'χώρους ροών' (*ibid*: 14). Η κοινωνία βασίζεται στην πληροφορία, την παγκόσμια διαχείριση και τη δικτύωση (*ibid*: 10-11), επομένως, η ιδιότητα του πολίτη αποκτά *παγκόσμιο* περιεχόμενο, λαμβάνοντας ταυτόχρονα πολιτική, οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική διάσταση (UNESCO, 2015), όπου η προσπέλαση, πρόσβαση, πρόσκτηση, διαχείριση, αξιοποίηση, διάχυση και ο διαμοιρασμός της πληροφορίας γίνεται *από* και *προς* ένα σύνθετο πλέγμα κοινωνικών εταίρων, η αξιοπιστία των οποίων τίθεται υπό αμφισβήτηση, καθώς σε αυτό εγκολπώνονται θεσμοί, όργανα και φορείς επίσημοι και μη, ορθώνοντας λόγο που κινείται σε ένα ευρύ φάσμα που εκτείνεται από την ενδελεχή και επιστημονική τεκμηρίωση έως την πλήρη και παντελώς αβάσιμη και παραπλανητική προσέγγιση.

Υπό αυτό το πρίσμα, το περιεχόμενο της έννοιας του ενεργού πολίτη έχει εμφανώς εμπλουτιστεί μέσα στο χρόνο, μετατοπιζόμενο από μια καθετοποιημένη σύνδεση μεταξύ του κράτους και του υποκειμένου, σε έναν οριζόντιο άξονα σχέσεων και συνδέσεων των πολιτών μεταξύ τους, μια ζεύξη μείζονος σημασίας (Millner, 2008: 11), σε ένα πλέγμα σχέσεων φύσει πολύπλευρο, πολυδιάστατο, πολυσύνθετο και πολυσυλλεκτικό, όπου οι νέες μορφές τεχνολογίας και επικοινωνίας συνθέτουν ένα νέο περιβάλλον και ένα νέο πεδίο δράσης μέσα στο οποίο καλλιεργείται και αναπτύσσεται πλέον η έννοια της ενεργούς, παγκόσμιας πολιτειότητας στα πλαίσια μιας διευρυμένης κοινωνικής δομής και οργάνωσης.

2. Ορίζοντας τον νέο, ψηφιακό πολίτη του Κόσμου

Καθ' όλη την πορεία του Ανθρώπου μέσα στην Ιστορία του, ο κάτοχος της πληροφορίας ήταν εκείνος που απολάμβανε τα περισσότερα προνόμια (Simsek &

Simsek, 2013: 130), με τη γνωσιοθεωρία του Francis Bacon να συνιστά την πιο εύγλωττη διακήρυξη αυτής της θέσης στο περίφημο ‘η γνώση είναι δύναμη’ (Bacon, 1597 στο *The Concise Oxford Dictionary of Proverbs New Edition*, 2003). Η έννοια της ενεργούς πολιτειότητας κι επομένως της συμμετοχής του ατόμου, απ’ ευθείας ή εμμέσως, στη λήψη των αποφάσεων με πρωταρχικό μέλημα κυρίως το συλλογικό παρά το ατομικό συμφέρον (Jochun et al., 2005: 8) συνδέεται εγγενώς και αδιαχώριστα με τη γνώση και την πληροφορία: η ελεύθερη πρόσβαση, η δυνατότητα (πολλαπλών) ερμηνευτικών προσεγγίσεων και κατανόησης, ανασκευής και διαμοιρασμού των πληροφοριών συνιστά θεμελιώδη αρχή μιας δημοκρατικής κοινωνίας, όπως επίσης δικαίωμα και υποχρέωση του πολίτη στα πλαίσια αυτής (Simsek & Simsek, 2013: 126).

Οι σύγχρονοι ‘χώροι ροών’ του Castells φαίνεται ότι κατακλύζονται από την πληροφορία σε κάθε μορφή της: από την πιο ακατέργαστη στην πιο εξευγενισμένη/τεκμηριωμένη. Η δικτυωμένη, παγκόσμια κοινότητα αποτελεί μια δύναμη πολύ-πληροφοριακή οντότητα, γεγονός που δεν επιφέρει μόνον και κατ’ αποκλειστικότητα θετικά αποτελέσματα (Knight Commission Report, 2009 :12). Νέοι προβληματισμοί εγείρονται όχι από την έλλειψη, αλλά την πληθώρα μέσων (ibid), πομπών και μηνυμάτων, την αχαλίνωτη και ανεξέλεγκτη ροή πληροφοριών. Η διαδικασία αυτή έχει μεταβάλλει το κοινό από παθητικούς σε ενεργητικούς, ψηφιακούς χρήστες (Simsek & Simsek, 2013: 127), από τους οποίους πλέον απαιτείται ενεργός συμμετοχή στη διαμόρφωση, ανταπόκριση και διάδραση απέναντι στην παρεχόμενη πληροφορία (ibid). Δεν συνιστά απότοκο τεχνολογικού ντετερμινισμού, αλλά χρειώδη αντίδραση στις απαιτήσεις μιας ελεύθερης λήψης σημαντικών για τα κοινά αποφάσεων (ibid: 130), συνεπικουρούμενης από ηθικές συνισταμένες και από δεξιότητες αναγκαίες για την ενσυνείδητη, συνεπή και αναστοχαστική χρήση των ΤΠΕ (European Commission, 2013a: 4).

Καθώς η έννοια της πολιτειότητας διευρύνεται με τη συμμετοχή του πολίτη όπως είδαμε σε ‘χώρους’ με συγκεχυμένα όρια κι ενίοτε σε α-σύγχρονες χωρο-χρονικές οντότητες, σήμερα μπορούμε να μιλούμε για ένα νέο είδος ιδιότητας του πολίτη. Η δυνατότητα συμμετοχής στο κοινωνικό γίνεσθαι με όχημα την ψηφιακή τεχνολογία (*‘the ability to participate in society online’*) (Mossberger et al., 2007: 1) συνιστά μία απλή παραδοχή του ορισμού της ψηφιακής πολιτειότητας με ιδιαίτερη έμφαση στη χρήση του διαδικτύου και λιγότερο στα λοιπά ψηφιακά, διαδραστικά μέσα (Staksrud et al., 2009: 25) όπως κινητές συσκευές, κονσόλες παιχνιδιών κ.ά. Οι Hobbs και Jensen (2009: 5) ορίζουν την ψηφιακή πολιτειότητα ως *‘τις δεξιότητες και τις γνώσεις εκείνες οι οποίες κρίνονται απαραίτητες προκειμένου το άτομο να μπορεί να λειτουργεί αποτελεσματικά σε ένα ολοένα και πιο απαιτητικό περιβάλλον κοινωνικής δικτύωσης (social media environment), εντός του οποίου ο διαχωρισμός [...] της δημόσιας από την ιδιωτική σφαίρα παραμένει αδιόρατος, αναδεικνύοντας νέες προκλήσεις σε ήθη (ethical challenges) και ταυτόχρονα ένα (διαφορετικό) πλέγμα ευκαιριών’* στο σύνολο του (ηλικιακού) πληθυσμού που βρίσκεται σε άμεση και καθημερινή επαφή με τις νέες τεχνολογίες. Οι Ribble, Baily και Ross (2004) ορίζουν τη σύγχρονη εκδοχή της ιδιότητας του πολίτη ως *πρακτική* (κατά τον ορισμό της πολιτειότητας, ό.π. κεφ. 1.2), ως συνεπή και υπεύθυνη συμπεριφορά σε συνάρτηση με τη χρήση της τεχνολογίας, στα πλαίσια του σύγχρονου, παγκοσμιοποιημένου, δικτυωμένου κοινωνικού και πολιτικού συγκειμένου, ως μια συμπεριφορική τυπολογία που σχετίζεται με την *‘ενεργό χρήση της τεχνολογίας’* (ibid: 7). Για το λόγο αυτό, θεωρούν ότι ο πολίτης πρέπει να έχει βαθειά επίγνωση των ηθικών, κοινωνικών και πολιτισμικών πτυχών που σχετίζονται άμεσα με την χρήση των σύγχρονων τεχνολογιών και εφαρμογών (ibid).

Οι Simsek και Simsek (2013: 130) συνδέουν την ψηφιακή πολιτειότητα με τις νέες μορφές (ψηφιακού) εγγραμματισμού (*new media literacies*) σε ένα νέο δημοκρατικό πλαίσιο, όπου οι τελευταίες παρέχουν τις δυνατότητες για μεγαλύτερη, πιο ενεργή και οξυδερκή συμμετοχή και ανταπόκριση στις ανάγκες της των σύγχρονων κοινωνικών δομών. Λαμβάνοντας υπόψη τις κριτικές προσεγγίσεις για την ανάπτυξη και εξέλιξη των σύγχρονων τεχνολογιών (ibid: 128) οι οποίες θέτουν υπό αμφισβήτηση την αντικειμενικότητα και την ανεξαρτησία της τεχνολογίας, υπογραμμίζουν ότι η δημοκρατία μπορεί να ωφεληθεί από τη μετάβαση του ατόμου από *φύσει* σε *θέσει* ενεργό πολίτη. Η τεχνολογία μπορεί να ενισχύσει τη διαφάνεια, τη δια-σύνδεση και τη συμμετοχή των πολιτών, χάρη στον αλληλεπιδραστικό, φιλικό προς το χρήστη και μη-ιεραρχικό (φαινομενικά ισότιμο) χαρακτήρα της (ibid: 132). Εννοιολογήσεις όπως ανοιχτότητα, συμμετοχή, συμπερίληψη, ενδυνάμωση και κοινή επιδίωξη για την αλήθεια και το κοινό καλό (Knight Commission Report, 2009: 17), αλλά και κοινωνική συνοχή (European Commission, 2013a: 4) συνθέτουν το πλέγμα αξιών της ενεργούς, δημοκρατικής πολιτειότητας, οι οποίες συνδέονται άρρηκτα με την ανάπτυξη και εξέλιξη των ψηφιακών δεξιοτήτων, των νέων μορφών εγγραμματισμού, που συνεργούν στη δημιουργία ενός ορθώς πληροφορημένου, κριτικού και ηθικού υποκειμένου (Livingstone et al., 2008: 4).

3. Ψηφιακή Πολιτειότητα: εννοιολογικές διαστάσεις και συσχέτιση με την εκπαιδευτική διαδικασία

Συμπερασματικά, η ψηφιακή πολιτειότητα συνιστά μια πολυσύνθετη και πολυδιάστατη έννοια η οποία αποκτά ιδιαίτερο περιεχόμενο καθώς απευθύνεται αφενός σε ένα ανομοιογενές (από κάθε άποψη) κοινό, αφετέρου διατηρεί έναν κατ' αποκλειστικότητα *διαμεσολαβούμενο* χαρακτήρα, καθώς προϋποθέτει τη χρήση ψηφιακών μέσων για την ενημέρωση, επικοινωνία και αλληλόδραση.

Ο Ribble (2011: 15) καταλήγει σε εννέα στοιχεία που σχετίζονται με τη χρήση (use), την κακή χρήση (misuse) και την κατάχρηση (abuse) της τεχνολογίας και ορίζουν την ψηφιακή πολιτειότητα, διανοίγοντας το οπτικό πεδίο σε εύρος και βάθος, επιτρέποντας μια διεισδυτική προσέγγιση για την περαιτέρω κατανόηση της σπουδαιότητας του όρου. Τα στοιχεία αυτά συνθέτουν ένα εξόχως πολύπλοκο και ευρύ πλέγμα αλληλοεξαρτούμενων εννοιών (ibid: 43), το οποίο συνοψίζεται στο τρίπτυχο *‘Σεβάσου-Εκπαιδεύσου-Προστάτεψε’* (*‘Respect-Educate-Protect’*) (<http://www.digitalcitizenship.net>), και είναι τα ακόλουθα, σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση του Ribble (ibid):

1. Ψηφιακή Πρόσβαση (Digital Access): ισότιμη και ανεμπόδιστη πρόσβαση και συμμετοχή στο κοινωνικό γίγνεσθαι
2. Ψηφιακό Εμπόριο (Digital Commerce): το σύνολο των ηλεκτρονικών διαδικασιών που επιτρέπουν τη διακίνηση και αγορά προϊόντων και υπηρεσιών
3. Ψηφιακή Επικοινωνία (Digital Communication): ψηφιακή ανταλλαγή μηνυμάτων
4. Ψηφιακός Εγγραμματισμός (Digital Literacy): *διδάσκοντας με και μαθαίνοντας για* τη χρήση της τεχνολογίας
5. Ψηφιακή Δεοντολογία/Εθιμοτυπία (Digital Etiquette): όρια και κανόνες που διέπουν την ψηφιακή επικοινωνία
6. Ψηφιακή Νομοθεσία (Digital Law): υποχρεώσεις και νομικά κωλύματα που σχετίζονται με τη διακίνηση και χρήση των ψηφιακών πληροφοριών
7. Ψηφιακά Δικαιώματα και Υποχρεώσεις (Digital Rights & Responsibilities): ελευθερίες αλλά και υποχρεώσεις που συνδέονται με τη χρήση των ΤΠΕ

8. Ψηφιακή Υγεία και Ευεξία (Digital Health & Wellness): κίνδυνοι για την υγεία οι οποίοι απορρέουν από τη χρήση των ψηφιακών μέσων
9. Ψηφιακή Ασφάλεια (Digital Security): προφυλάξεις για την ασφάλεια των προσωπικών και ψηφιακών δεδομένων, ευαίσθητων στοιχείων και πληροφοριών

Οι τεχνολογίες και τα μέσα επικοινωνίας συνιστούν αναπόσπαστο μέρος της καθημερινότητας της σύγχρονης, δικτυωμένης κοινωνίας, η οποία με ταχύτατους ρυθμούς τα τελευταία 40 χρόνια (OECD, 2014: 1) διαπιστώνει μια *sine qua non* και ευλαβική (σχεδόν) προσήλωση και πίστη στις δυνατότητες των μέσων αυτών. Αποτελεί θέσφατο το γεγονός ότι οι ΤΠΕ έχουν επηρεάσει σχεδόν όλες τις πτυχές της καθημερινότητας των σύγχρονων υποκειμένων και κοινωνιών, μεταμορφώνοντας (αναπόδραστα) τον τρόπο με τον οποίο καθίσταται πλέον εφικτή η κοινωνικοποίηση και η επικοινωνία, τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται οι μορφές, συνθήκες και σχέσεις εργασίας (ibid).

Η εκπαίδευση, σε κάθε επίπεδο και με οποιονδήποτε τρόπο, θεωρείται ίσως το βασικότερο και ισχυρότερο μέσον για την αξιοποίηση των ωφελημάτων που απορρέουν από τον πλούτο των τεχνολογικών επιτευγμάτων και της προόδου της ανθρώπινης διανοήσης στον τομέα αυτό (Commission of the European Communities, 2002: 2, OECD, 2015b: 22), αλλά και για την άμβλυνση των (σημαντικότερων) κινδύνων που συμφύονται με τη συχνή και ενίοτε την αλόγιστη χρήση της τεχνολογίας (Ólafsson et al., 2014: 6). Οι δημογραφικές αλλαγές, οι μετατοπίσεις των πληθυσμών και η ολοένα αυξανόμενη χρήση της τεχνολογίας διαμορφώνει αντίστοιχα και το εκπαιδευτικό περιβάλλον (World Bank Group, 2011: 2). Ο ΟΟΣΑ κάνει λόγο για έναν μέσο όρο της τάξεως του 11.5% μεταξύ των χωρών-μελών του, ο οποίος αντιπροσωπεύει τον πληθυσμό μεταναστευτικής προέλευσης (OECD, 2015a: 23) εντός των πλαισίων μιας εθνικής οικονομίας, γεγονός που συνεπάγεται την περαιτέρω μετεξέλιξη των κοινωνικών δομών αντανακλώντας τη διαφορετικότητα μεταξύ των πολιτών τους (ibid). Η 'ενεργοποίηση' του παγκόσμιου πολίτη, επομένως, πρέπει να ανταποκριθεί στο χαρακτήρα που διαμορφώνει η σύγχρονη πραγματικότητα. Η παραδοξολογία μέσα στην οποία αναπτύσσεται η εκπαιδευτική διαδικασία αποτυπώνεται εύσημα από την UNESCO (2015: 15-16): σε διεθνές επίπεδο τα ποσοστά της φτώχειας -παρόλο που δεν έχουν εξαλειφθεί- μειώνονται χάρη στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία, επιτρέποντας ωστόσο την εμφάνιση νέων σχέσεων που ευνοούν τη χαμηλά αμειβόμενη εργασία και την υπο-απασχόληση, ενισχύοντας την ανεργία των νέων και την εκμετάλλευση κοινωνικά ευπαθών ομάδων. Τα εθνικά εκπαιδευτικά συστήματα, παρόλο που *in toto* ευαγγελίζονται την ανοιχτότητα και τη συμπερίληψη, εξακολουθούν να προάγουν μια πλειάδα ανισοτήτων βαθαίνοντας το ρήγμα μεταξύ των χωρών αλλά και εντός της εθνικής τους εμβέλειας ('*between and within countries*') (ibid:15). Την ίδια στιγμή που η παγκοσμιοποιημένη αγορά ικανοποιεί τις αυξανόμενες ανάγκες του παγκόσμιου πληθυσμού, σοβαρά εμπόδια τίθενται για την αειφορία, απειλώντας την περιβαλλοντική ισορροπία (ibid). Παρά την αναγνώριση της πολυπολιτισμικής όψης που συνδέεται εγγενώς με την παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, εθνικιστές εξάρσεις και βιαιότητες, κορωνίδες αδιαλλαξίας και μισαλλοδοξίας απαντώνται ολοένα και πιο συχνά, υποβοηθούμενες εν πολλοίς από την ανασφάλεια που απορρέει από την παγκόσμια οικονομική ύφεση.

Η *κατανόηση* της τεχνολογίας η οποία θα ενισχύσει τον εγγραμματισμό και την ανάπτυξη των ψηφιακών δεξιοτήτων (eSkills), τίθεται ως προτεραιότητα μείζονος σημασίας στον επίσημο λόγο των διεθνών Οργανισμών και Ενώσεων, όπως να αναλυθεί διεξοδικά στο επόμενο κεφάλαιο.

4. Η σπουδαιότητα των ψηφιακών δεξιοτήτων (eSkills) και η ενεργοποίηση του πολίτη – μια ευρωπαϊκή προσέγγιση

Σταχυολογώντας τον επίσημο λόγο των σύγχρονων φορέων και διαμορφωτών της παγκόσμια πολιτικής, διαπιστώνεται πρόδηλη ζεύξη ανάμεσα στους όρους σύγχρονη οικονομία, τεχνολογία και κοινωνία (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισαβόνας, 2000, World Bank Group, 2011, ΟΟΣΑ, 2012a). Ιδιαίτερως δε ο λόγος της Ενωμένης Ευρώπης καταλήγει σε μια ακαταμάχητη μεταμόρφωση: δημιουργεί την οικονομικά εύρωστη, με σημαίνοντα ρόλο στο διεθνές κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι Ευρώπη (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισαβόνας, *ibid*), η οποία διαθέτει ένα ισχυρό πλεονέκτημα: *αυτό του τεχνολογικά καινοτόμου και μορφωμένου ανθρώπινου κεφαλαίου της* (Keeling, 2006: 213).

Πρώτος ‘σταθμός’ του ενδιαφέροντος των επιδιώξεων και των στόχων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, για την υλοποίηση της Ευρώπης της Γνώσης και την ολοκλήρωση του ευρωπαϊκού (οικονομικού) θαύματος αποτέλεσε, με ορίζοντα δεκαετίας, η Διαδικασία της Λισαβόνας (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισαβόνας, 2000). Το κείμενο της Επιτροπής Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2002: 2-4) έθεσε ως στόχο τη μετεξέλιξη της Ευρώπης στην ‘ανταγωνιστικότερη και δυναμικότερη οικονομία της γνώσης ανά την υφήλιο’ (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2000), βασιζόμενη στην ανάπτυξη συγκεκριμένων βασικών δεξιοτήτων. Αυτές θα αποτελούνταν από έναν ‘*συνδυασμό γνώσεων (knowledge), δεξιοτήτων (skills) και συμπεριφορών (attitudes) [...]*’ (Commission of the European Communities, 2005: 3), οι οποίες ‘*υποστηρίζουν την προσωπική ολοκλήρωση, την κοινωνική ενσωμάτωση και συνοχή, την ιδιότητα του ενεργού πολίτη και την απασχόληση*’ (*ibid*). Οι βασικές δεξιότητες (*competencies*) για την Κοινωνία της Γνώσης υπό το φως της Δια Βίου Μάθησης (Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2005: 15) σχεδιάστηκαν αρχικά πάνω σε 8 κύριους, αλληλοσχετιζόμενους άξονες, με την *ψηφιακή ικανότητα*, μεταξύ άλλων, να αλληλεπιδρά με τις *κοινωνικές ικανότητες* και με αυτές που *σχετίζονται με την ιδιότητα του πολίτη (citizenship)* (*ibid*). Στα πλαίσια της ανανεωμένης στρατηγικής της Λισαβόνας του ενδιάμεσου κύκλου 2005-2008, το πλαίσιο των βασικών δεξιοτήτων συνεπικουρούν οι *εγκάρσιες δεξιότητες (transversal key competencies)* (Commission of the European Communities, 2009: 4), οι οποίες απαιτούν την ενεργοποίηση κοινωνικών και ατομικών ικανοτήτων (*competencies*), ανταποκρινόμενων στις απαιτήσεις της καθημερινής/πραγματικής ζωής ‘*real-life applications*’ (*ibid*). Η *ψηφιακή ικανότητα* συνιστά εμβληματικό όρο καθώς ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις μια δικτυωμένης, παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας, η οποία μορφολογικά βασίζεται στην ευελιξία των δικτύων της και την ακόλουθη διάχυση της πληροφορίας (Castells, 2000: 5). Την ίδια στιγμή, ο ΟΟΣΑ ξεδιπλώνει τις νέες αυτές δεξιότητες, τις ‘*δεξιότητες του 21^{ου} αιώνα*’ (*21st century skills*) (Ananiadou & Claro, 2009) πάνω στο τρίπτυχο που ορίζει το βίο του σύγχρονου ατόμου: εργασία, πολιτειότητα και προσωπική/ κοινωνική ζωή (*ibid*: 6). Οι νέες δεξιότητες ξεπηδούν και αναπτύσσονται από χώρους αμιγώς γνωστικούς όπως η τεχνολογία και η χρήση της στα νέα, δικτυακά περιβάλλοντα και διακλαδίζονται ή τέμνονται με άλλους, άμεσα επηρεασμένους από το σύγχρονο περιβάλλον της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας.

Στο κείμενο της στρατηγικής της για την Ευρώπη 2020, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2010: 17) φέρνει τις ΤΠΕ σε αгаστή συνεργασία με τις πολιτικές της για την αειφορία, με κεντρικό πυρήνα την εκπαίδευση. Παράλληλα, η πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Ένωσης ‘OpeningUp Education’ (European Commission, 2013b) τοποθετεί στο επίκεντρο την πλήρη αξιοποίηση της δυναμικής των ΤΠΕ για την ενίσχυση της εκπαιδευτικής διαδικασίας, την ισότιμη και καθολική πρόσβαση με όλα τα δυνατά και προσφερόμενα μέσα τεχνολογίας. Ως εξαρτώμενοι όροι (ΤΠΕ,

αιεφορία, εκπαίδευση) εμφανίζονται στο λόγο της Ευρώπης με την ανάδειξη των προκλήσεων που απορρέουν από ένα νέο, ψηφιακό περιβάλλον (European Communities, 2014: 4). Καθώς η ζήτηση για υψηλού επιπέδου δεξιότητες ΤΠΕ σημειώνει (ταχύτατα) αυξανόμενες τάσεις (ibid: 9), η ανάγκη για την ενίσχυση των εγκάρσιων δεξιοτήτων, όπως οι ψηφιακές (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2012: 19), παραμένουν στην κορυφή της ατζέντας για την εκπαίδευση. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην Ομάδα Εργασίας της ΕΕ για τις Εγκάρσιες Δεξιότητες στα πλαίσια της ΕΚ2020 στο επίκεντρο τοποθετείται η ανάπτυξη των *ψηφιακών δεξιοτήτων (digital skills)* – ακολουθούμενη από την επιχειρηματικότητα (*entrepreneurship*) και τις γλώσσες (*languages*) (European Commission/ET2020 Working Group on Transversal Skills, 2014).

Συμπερασματικά, και σε κάθε επίπεδο της, η εκπαίδευση, με την προοπτική της ΔΒΜ φαίνεται ότι φέρνει τις ψηφιακές δεξιότητες αλλά και την ιδιότητα του πολίτη σε μια διαρκή διαδικασία αλληλόδρασης. Η ψηφιακή πολιτειότητα ‘απαιτεί’ ένα σύνολο δεξιοτήτων που αποκτώνται *από και με* τη χρήση των ΤΠΕ (Mossberger et al., 2007: preface) προκειμένου το υποκείμενο να τεθεί ενώπιον ενός μεταβαλλόμενου περιβάλλοντος, έντονων προβληματισμών και σημαντικών προκλήσεων (UNESCO, 2015: 10). Ο σύγχρονος πολίτης πρέπει να σταθεί με σκεπτικισμό, με διανοητές βλέμμα, με ενσυναίσθηση, κατανόηση, και αίσθημα δικαίου απέναντι στις προκλήσεις της εποχής, να μαθαίνει να γνωρίζει (learning to know), να κάνει (learning to do), να είναι (learning to be) και να συμβιώνει (learning to live together) (UNESCO, ibid: 39).

5. Η συμβολή και η αναγκαιότητα της εκπαίδευσης: θέσεις και προβληματισμοί

Αναλύοντας τα 9 στοιχεία της ψηφιακής πολιτειότητας σε συνδυασμό με τις ψηφιακές δεξιότητες οι οποίες καθίστανται απαιτητές σχεδόν για την ολοκλήρωση και την εξέλιξη της πορείας του σύγχρονου ατόμου, διαπιστώθηκε ο ρόλος και η άμεση συνάρτηση και εξάρτηση της εκπαίδευσης από την τεχνολογία -τόσο ως αντικείμενο μελέτης, όσο και ως μέσον διδασκαλίας και απόκτησης γνώσεων (Ribble, 2011). Η επίδραση των ΤΠΕ στην κοινωνική ζωή των νέων αποτελεί σημείο αναστοχασμού και προβληματισμού εάν ληφθούν υπόψη οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές διαστάσεις και τρόποι αλληλόδρασης (Anadriadou & Claro, 2009: 11), ο αντίκτυπος των οποίων απαιτεί ιδιαίτερα αναπτυγμένες και διαρκώς εξελισσόμενες δεξιότητες.

5.1 Ψηφιακή πρόσβαση

Υπό το πρίσμα αυτό, καθίσταται σαφές ότι η ελεύθερη και ισότιμη *πρόσβαση* στα ψηφιακά μέσα επικοινωνίας (*digital access*) αποτελεί προαπαιτούμενο για τη σύγχρονη κοινωνία, χωρίς να συνιστά όμως καθολική και απόλυτη πρακτική σε παγκόσμιο επίπεδο: η UNESCO (2002: 139) επισημαίνει την αδυναμία ευπαθών ομάδων (απομονωμένων ή/και υποβαθμισμένων περιοχών, πληθυσμών με περιορισμένη ή και καθόλου πρόσβαση στο εκπαιδευτικό αγαθό, οικονομικά αδύναμων ή φτωχών πληθυσμών και γυναικών) να αποκτήσουν την απαιτούμενη πρόσβαση, γεγονός που μεταφράζεται αυτομάτως σε αποκλεισμό και εν τέλει μειονεξία των ομάδων αυτών να ανταποκριθούν επιτυχώς στις ανάγκες και απαιτήσεις για διαρκώς εξαρτώμενης από την τεχνολογία κοινωνίας (<http://www.digitalcitizenship.net>). Τόσο το σχολικό περιβάλλον όσο και η κοινότητα, στο βαθμό του εφικτού, παρέχουν τα απαιτούμενα για τη διεύρυνση των δυνατοτήτων των μελών τους μέσα, είτε προσφέροντας ελεύθερη σύνδεση στο σύνολο των μελών τους, είτε αναπτύσσοντας θεματικές ενότητες διδασκαλίας και εργαστήρια τεχνολογίας, εντός και εκτός σχολικών μονάδων (Ribble, 2011: 17-19).

Το 'ψηφιακό θεματολόγιο' που παρουσίασε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, μεταξύ άλλων, συνιστά πρωτοβουλία για την άμβλυνση των ανισοτήτων πρόσβασης των Ευρωπαίων πολιτών στην ψηφιακή εκπαίδευση (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010b: 5).

5.2 Ψηφιακός εγγραμματισμός

Παρά την εκτεταμένη διάδοση των ψηφιακών μέσων και του διαδικτύου, ωστόσο, αριθμούνται πολλά σχολεία με περιορισμένη πρόσβαση ή δυνατότητα αξιοποίησης των ΤΠΕ, και ακολούθως κοινότητες ή ολόκληρες περιοχές, όπως επισημάνθηκε νωρίτερα. Η εξοικείωση με την τεχνολογία και ο ψηφιακός εγγραμματισμός (*digital literacy*) συνιστούν μια αμφίδρομη διαδικασία και αφορά τόσο τους εκπαιδευτικούς όσο και τους εκπαιδευόμενους: οι νέες τεχνολογίες πρέπει να ενταχθούν αποτελεσματικά και λειτουργικά μέσα στα σχολεία, καλύπτοντας τις ανάγκες αμφοτέρων (Ribble, 2011: 26). Η πολιτιότητα περιγράφηκε νωρίτερα ως *ταυτότητα* που συνδέεται με την αίσθηση του 'ανήκειν' και το πλέγμα των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στα μέλη μιας κοινότητας (Jochun et al., 2005: 8). Το γεγονός αυτό καθιστά αναγκαία συνθήκη και απαραίτητη προϋπόθεση την εγκόλπωση του συνόλου των κοινωνικών δρώντων σε ένα πλαίσιο όπου ο ψηφιακός εγγραμματισμός θα αποτελεί προαπαιτούμενο, ακόμα και στην πιο υποτυπώδη ή πρωτόλεια μορφή του, με τη συνδρομή της ΔΒΜ αλλά και των ΤΠΕ ως ευέλικτων, εκπαιδευτικών μέσων.

5.3 Ψηφιακό εμπόριο και ασφάλεια

Η ταχύτατη διάδοση των ΤΠΕ και η πολύπτυχη διείσδυσή τους στο σύνολο των δράσεων και ενεργειών των σύγχρονων νέων φέρνει την Ευρωπαϊκή Ένωση να εξάρει την ασφάλεια και τις δράσεις για την προστασία των καταναλωτών (ibid: 19-20) και τον ΟΟΣΑ (2012b: 34) να επισημαίνει τις επιπτώσεις από τις άδολες και αφελείς, συνήθως, ενέργειες των ανηλίκων οι οποίες σχετίζονται με το *εμπόριο* (*digital commerce*), την (ανεξέλεγκτη) online αγορά προϊόντων ή ψηφιακών υπηρεσιών (μια απλούστατη μορφή ηλεκτρονικού εμπορίου, συνήθης στις νεαρές ηλικίες αποτελεί η αγορά πχ. ringtones) που καταλήγουν να επιφέρουν οικονομικά άλγη στον οικογενειακό προϋπολογισμό. Η ανάδειξη του προβλήματος μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας, στους νέους πρωτίστως και δευτερευόντως τις οικογένειές τους, συνιστά μείζονος σημασίας δράση του σύγχρονου σχολείου στοχεύοντας στην ευαισθητοποίηση, την ενίσχυση της 'άμυνας' των ανηλίκων και τη συνειδητοποίηση της έκτασης της προβληματικής, η οποία ενδέχεται να μετατραπεί σε *έξη* (Ribble, 2011:20) με απρόβλεπτες συνέπειες, τόσο για το ίδιο το άτομο, όσο και για την οικογένειά του και τον κοινωνικό του περίγυρο εν γένει. Η 'θωράκιση' ενάντια στις απειλές και τους κινδύνους που συμφύονται όχι μόνον με το ηλεκτρονικό εμπόριο αλλά και με κάθε είδους συναλλαγή, ανταλλαγή πληροφοριών ή δεδομένων μεταξύ των χρηστών (*digital security*) αποτελεί μείζονα προτεραιότητα, καθώς κάθε δόλια πράξη καθίσταται πλέον εφικτή με ιδιαίτερα απλό και ευκόλως μη-ανιχνεύσιμο τρόπο. Υποκλοπή πληροφοριών και οικονομικών στοιχείων, ευαίσθητων δεδομένων και άλλου υλικού μπορεί να ζημιώσει ανεπανόρθωτα τους ανυποψίαστους χρήστες, πολλώ δε μάλλον τους νεαρούς σε ηλικία (OECD, 2012: 34).

5.4 Ψηφιακή νομοθεσία, δικαιώματα και υποχρεώσεις

Αντίστοιχες ή άλλου είδους μεθοδεύσεις ανήθικης χρήσης της τεχνολογίας προστατεύονται από την ψηφιακή νομοθεσία (*digital law*), για την οποία οι νέοι χρήστες οφείλουν να είναι ενήμεροι, καθώς είναι ίσως οι πιο επιρρεπείς σε τέτοιου είδους πρακτικές (Ribble, 2011: 31). Τα *ίδια τα υποκείμενα* μπορεί να

χαρακτηριστούν άλλοτε ως φορείς (ενεργός συμμετοχή) και άλλοτε ως αντικείμενα (παθητική αποδοχή), εν γνώσει ή αγνοία τους, ανάρμοστης ψηφιακής συμπεριφοράς, προκαλώντας (ή δεχόμενοι) spamming, αποστέλλοντας (ή υφιστάμενοι) ιούς και κακόβουλα μηνύματα, ή ενίοτε δρώντας ως σύγχρονοι 'πειρατές' παραβιάζοντας τα πνευματικά δικαιώματα των δημιουργών. Τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των ψηφιακών χρηστών (*digital rights & responsibilities*) πρέπει να γνωστοποιούνται και να καθίστανται σαφή για τους ανήλικους, κυρίως, χρήστες και η σωστή ενημέρωση πρέπει να λαμβάνει χώρα κυρίως εκ μέρους επίσημων φορέων ή θεσμών, αποτελώντας μέρος *εκσυγχρονισμένων* μεθόδων και τρόπων διδασκαλίας και εκμάθησης εντός του σχολικού πλαισίου. Η συχνά απρόσωπη λειτουργία των νέων μέσων δεν σημαίνει ότι δεν επιδρά ποικιλοτρόπως σε άλλα υποκείμενα τα οποία συνυπάρχουν και συνδιαλέγονται ή επηρεάζονται, ρητά ή έμμεσα -αν και α-σύγχρονα ή α-χρονικά. Το ψηφιακό αποτύπωμα του καθενός *παραμένει* παρά το γεγονός ότι μπορεί να καλυφθεί σχεδόν αυτόματα: με την ίδια ευκολία μπορεί εξίσου απρόσμενα να αναδυθεί με απρόβλεπτες συνέπειες.

5.5 Ψηφιακή επικοινωνία

Αποτελεί *sine qua non* συνθήκη ότι ο συνειδητοποιημένος πολίτης της ψηφιακής εποχής οφείλει να γνωρίζει το εύρος των ψηφιακών επιλογών του, καθώς επίσης και τον τρόπο με τον οποίο η ψηφιακή επικοινωνία (*digital communication*) καθίσταται ασφαλής και ορθολογική. Η σύγχρονη 'ανάγκη' για σύνδεση και επικοινωνία ανά πάσα στιγμή, η ενημέρωση, ανατροφοδότηση με πληροφορίες για κάθε ενέργεια της κοινωνικής και προσωπικής ζωής μέσω των πολλαπλών εφαρμογών και μέσων κοινωνικής δικτύωσης μπορεί εύκολα να ξεπεράσει τα πλαίσια της απλής κοινωνικής, διαδικτυακής 'συνεύρεσης' ή επικοινωνίας. Τα όρια καταλήγουν να γίνονται δυσδιάκριτα και οι πιθανότητες να καταστεί επισφαλής ακόμα και ενοχλητική για το ίδιο το υποκείμενο/πομπό των πληροφοριών όσο και για τους λήπτες, ή τον κοινωνικό περίγυρο η διαδικασία αυτή είναι πολλές (*ibid*: 24,29). Η εκτεταμένη χρήση (ή κατάχρηση) επί παραδείγματι των κινητών τηλεφώνων από τους μαθητές στα σχολεία ενδέχεται να καταστεί αποσυντονιστική και λαθεμένη (*ibid*: 23), το ίδιο ισχύει και για ένα ευρύ πλαίσιο επικοινωνιακών σχέσεων που αναπτύσσονται στον κυβερνοχώρο (*chat, messaging, κατάχρηση του 'τοίχου' σε προσωπικό λογαριασμό στο facebook, μεταξύ άλλων*). Η ορθολογική χρήση των μέσων αυτών και η ενίσχυση παράλληλων δράσεων με την εφαρμογή της τεχνολογίας στα πλαίσια της εκπαιδευτικής διαδικασίας συνιστούν πρακτικές που ενδυναμώνουν την έννοια της ψηφιακής πολιτεότητας, διαχέοντας την κατάλληλη γνώση και τη συνειδητότητα που θα πλαισιώσει την ορθολογική επικοινωνιακή διαδικασία.

5.6 Ψηφιακή δεοντολογία/εθιμοτυπία

Καθώς η διείσδυση των ΤΠΕ καταργεί εν πολλοίς την έννοια της περιφρούρησης της προσωπικής σφαίρας, προβληματισμοί εγείρονται όσον αφορά στην ορθότητα αυτών των πρακτικών και στον τρόπο με τον οποίον επηρεάζουν τον χρήστη. Ο διαδικτυακός εκφοβισμός (*cyber bullying*) και η διαδικτυακή παρενόχληση (*cyber harassment*) συνιστούν μορφές παραποίησης, κατάχρησης και κατάλυσης των αρμονικών σχέσεων των δικτυωμένων πολιτών, ανεξαρτήτως ηλικίας, με την επίδειξη ανάρμοστου (ψηφιακού) τρόπου συμπεριφοράς. Το φαινόμενο αυτό συνιστά ίσως και την πιο επικίνδυνη μορφή παραβίασης των ψηφιακών κανόνων συμπεριφοράς, εθιμοτυπίας και δεοντολογίας (*digital etiquette*) με απρόβλεπτες συνέπειες στην ψυχολογική και οικογενειακή αρμονία και κοινωνική συνοχή. Οι κανόνες συμπεριφοράς διέπουν το σύνολο της επικοινωνιακής διαδικασίας μέσω των ΤΠΕ,

αφορούν δε τόσο στο περιεχόμενο όσο και στο πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξάγεται η επικοινωνία, συμπεριλαμβάνουν την υπεύθυνη χρήση των ΤΠΕ σε δημόσιους χώρους και τους τρόπους με τους οποίους η τελευταία δύναται να επηρεάσει το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο, είτε το υποκείμενο βρίσκεται σε άμεση είτε σε διαμεσολαβούμενη επικοινωνία. Η εκπαίδευση ίσως αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους φορείς για την ενημέρωση και ορθή πληροφόρηση των νέων για τους τρόπους με τους οποίους μπορούν να προστατεύουν την ιδιωτική τους ζωή από ανεπιθύμητους 'εισβολείς' του κυβερνοχώρου, αλλά και να αναπτύξουν υπεύθυνες συμπεριφορές οι οποίες αρμόζουν στους σύγχρονους, ενεργούς πολίτες (Ribble, 2011: 29).

5.7 Ψηφιακή υγεία

Η ιδιότητα του σύγχρονου πολίτη συνιστά, όπως είδαμε νωρίτερα, πρακτική η οποία τοποθετεί στο επίκεντρο ένα πλαίσιο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων (Jones & Gaventia, 2002: 5), σε ένα ιδιαιτέρως σύνθετο και πολυδιάστατο πλέγμα σχέσεων που αναπτύσσονται τόσο σε πραγματικό χώρο και χρόνο όσο και εντός του κυβερνοχώρου. Εκτός των κωδίκων δεοντολογίας και υπεύθυνης χρήσης των ΤΠΕ, καθίσταται επιτακτική η ανάγκη αναγνώρισης του συνόλου των επιπτώσεων για τη σωματική και νοητική υγεία των χρηστών (*digital health and wellness*). Ο εθισμός στο διαδίκτυο έχει χαρακτηριστεί αντίστοιχος με τον εθισμό στο αλκοόλ (Ribble, 2011: 38), γεγονός που καθιστά επιτακτική την ανάγκη ενημέρωσης τόσο των νέων όσο και των οικογενειών τους για τις αρνητικές παρενέργειες της ασύδοτης χρήσης και έκθεσης στα νέα μέσα.

Η αναγκαιότητα της εκπαίδευσης τόσο των εκπαιδευομένων όσο και των εκπαιδευτικών προκειμένου να ενισχυθούν οι 'αντιστάσεις' των πρώτων στα θέληττρα της, ομολογουμένως, ελκυστικής εικονικής πραγματικότητας, συνιστούν πρόκληση στην οποία το σύγχρονο σχολείο οφείλει να ανταποκριθεί με συνέπεια και σοβαρότητα, ενισχύοντας και βελτιώνοντας το σύνολο των δράσεων που λαμβάνουν χώρα εντός της σχολικής κοινότητας (Flora, 2014: 128) προκειμένου να ανταποκριθεί στις ανάγκες αμφοτέρων. Εύλογα είναι τα ερωτήματα που αφορούν στην εμπλοκή της πολιτείας ως φορέα προβληματισμού και ουσιαστικής υποστήριξης σε οικονομικό επίπεδο και επίπεδο θεσμών (ανάπτυξη φορέων παροχής πληροφόρησης, ουσιαστικής μέριμνας και υποστήριξης), καθώς αναγνωρίζεται η απομείωση του κράτους από το ρόλο του ως θεματοφύλακα του δημόσιου αγαθού της εκπαίδευσης και αποσύρεται από τις κοινωνικές του επενδύσεις ως Κράτος Πρόνοιας, με το (τεκμηριωμένο ή εν μέρει ανυπόστατο) πρόσχημα της πρόσφατης δημοσιονομικής κρίσης, -ερωτήματα που δεν εξαντλούνται στα πλαίσια της παρούσης και προσφέρονται για περαιτέρω διερεύνηση και μελέτη.

6. Αντί επιλόγου: ο σύγχρονος πολίτης στην Ευρώπη της Γνώσης(ς)

Η χρήση των ΤΠΕ στα σχολεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης φαίνεται ότι παρουσιάζει σημαντικές αποκλίσεις, παρά το γεγονός ότι οι σχολικές μονάδες *in toto* διαθέτουν και προσφέρουν ικανοποιητική πρόσβαση στο διαδίκτυο και τα μέσα τεχνολογίας στους μαθητές τους (European Commission, 2013c: 9). Οι ελλείψεις σε πόρους και ψηφιακό εκπαιδευτικό υλικό καθώς επίσης και η έλλειψη γνώση σε συνδυασμό με τη μειωμένη χρήση εκ μέρους των εκπαιδευτικών και την έλλειψη εξοικείωσης με τις δυνατότητες που προσφέρουν για τη μαθησιακή διαδικασία (*ibid*) συνιστούν σχεδόν κανόνα παρά εξαίρεση. Η χρήση των ΤΠΕ είναι συχνότερη σε οικιακό παρά εκπαιδευτικό περιβάλλον (*ibid*), γεγονός που ενισχύει την ανησυχία και προβληματισμό σχετικά με το περιεχόμενο και τον τρόπο συμπεριφοράς των νέων (ηλικιακά) πολιτών.

Παρά το γεγονός ότι η χρήση των ΤΠΕ αποκτά ολοένα και μεγαλύτερη επιρροή διεισδύοντας στην καθημερινότητα και τις πρακτικές του συνόλου του πληθυσμού, - ιδιαιτέρως δε των νεώτερων ηλικιακών ομάδων- ο ψηφιακός εγγραμματισμός εξακολουθεί να συνιστά ζητούμενο καθώς δεν αποτελεί πάντα αυτονόητη και καθολική παραδοχή (Knight Commission Report, 2009: 45). Ερευνητικά πορίσματα καταδεικνύουν σημαντικές ανισότητες στη χρήση και διάδοση των νέων τεχνολογιών στο χώρο της εκπαίδευσης και στη συνακόλουθη πορεία των μαθητών/εκπαιδευόμενων, με αντίστοιχο έλλειμμα στην κατανόηση της σπουδαιότητας και στην εφαρμογή των αρχών που διέπουν την ιδιότητά τους ως ψηφιακοί πολίτες (ibid: 46, European Commission, 2013c: 9).

Για τους νέους/εκπαιδευόμενους που επιδεικνύουν ιδιαίτερη ευχέρεια και εξοικείωση με τις ΤΠΕ λόγω συχνής εξωσχολικής χρήσης, οι εφαρμογές στα πλαίσια της εκπαιδευτικής διαδικασίας ενδέχεται να προσλαμβάνουν έναν μη-θελκτικό χαρακτήρα. Στον αντίποδα, οι (μη-ευνοημένοι) συνομήλικοί τους για τους οποίους η ανεπάρκεια των κατάλληλων πόρων καθιστούν αδύνατη την πρόσβαση στις νέες τεχνολογίες εκτός σχολείου, χρειάζονται ολοένα και μεγαλύτερη υποστήριξη από το εκπαιδευτικό τους περιβάλλον προκειμένου να εντυφλήσουν στο χώρο των σύγχρονων τεχνολογιών (Knight Commission Report, 2009: ibid) ώστε να αποκτήσουν τις κατάλληλες δεξιότητες και παράλληλα την ευχέρεια να λειτουργήσουν ως ισότιμοι πολίτες της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας.

Η Ευρώπη της Γνώσης και των νέων δεξιοτήτων, επομένως, φαίνεται ότι έχει αρκετό δρόμο να διαβεί μέχρι το ευκταίο να αποτελέσει κανονικότητα, γεγονός που συμφύεται με την αδυναμία της Γηραιάς Ηπείρου να υποστηρίξει ένα καθολικό πλαίσιο που θα συνιστά το νέο, ψηφιακό και ενεργό πολίτη: η ιδιαιτερότητα και ποικιλομορφία των χωρών-μελών της, οι πολιτικές ιδιομορφίες, η πολιτισμική ανεπιτηδειότητα και το ανομοιογενές κοινωνικό ανάγλυφο καθιστούν αναπόφευκτες τις ανισότητες, δημιουργώντας (και ενίοτε ενισχύοντας) πολλαπλές κατηγορίες πολιτών παρά τις διακηρύξεις για το αντίθετο.

Τόσο οι θεσμοί, όσο και οι εκπαιδευτικοί και οι εκπαιδευόμενοι εξακολουθούν να παραμένουν σε μεγάλο βαθμό θεατές παρά συλλογικά και σε διαρκή εγρήγορση ενεργοί δρώντες, αποτυγχάνοντας εν πολλοίς να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της σύγχρονης (Ευρωπαϊκής) Πολιτείας εντός της οποίας η τεχνολογική προσέγγιση τόσο του Εαυτού όσο και κατ' επέκτασιν του συνόλου αποτελεί την ουσία της έννοιας του ενεργού και υπεύθυνου πολίτη σήμερα.

ⁱ Αριστοτέλους Πολιτικών Ι i, § 8 - § 0 1253a (στ. 3)

ⁱⁱ Αριστοτέλους Πολιτικών Ι i (ibid - παρατίθεται το κείμενο της μετάφρασης του Παναγή Λεκατσά)

ⁱⁱⁱ Αριστοτέλους Πολιτικών ΙΙ v, § 10 - § 12 1280b (στ. 5-10)

^{iv} Αριστοτέλους Πολιτικών ΙΙ v (ibid)

^v Αριστοτέλους Πολιτικών ΙΙ v, § 12 - § 14 1280b (στ. 32-35)

^{vi} Αριστοτέλους Πολιτικών ΙΙ vii, § 11 - § 13 1283b (στ. 27-30)

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ελληνικές

- Αριστοτέλους, *Πολιτικά Ι-ΙΙΙ*, Μετάφραση Παναγή Λεκατσά, Εκδόσεις Ι.Ζαχαρόπουλος (1990)
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2002), *Ανακοίνωση της Επιτροπής – Τα ευρωπαϊκά κριτήρια αναφοράς για την εκπαίδευση και την κατάρτιση: εξελίξεις μετά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβώνας*, Βρυξέλλες, 20.11.2002 COM(2002) 629 Τελικό. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52002DC0629&from=EL>
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2010b), *Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών Ψηφιακό Θεματολόγιο για την Ευρώπη*, Βρυξέλλες, 19.5.2010. COM(2010)245 Τελικό. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0245&from=EL>
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2010a), *Ανακοίνωση της Επιτροπής – Ευρώπη 2020: Στρατηγική για έξυπνη, διατηρήσιμη και χωρίς αποκλεισμούς εκπαίδευση*, Βρυξέλλες, 03.03.2010 COM(2010) 2020 Τελικό. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EL:PDF>
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2000), *Δ/νση Προγραμματισμού των Κοινοβουλευτικών Εργασιών – Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 23 & 24 Μαρτίου 2000, Λισσαβόνα, Δελτίο της 27ης Μαρτίου 2000* <http://www.europarl.europa.eu/bulletins/pdf/1s2000el.pdf>
- Παπαδής, Δ. (2001), *Η πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα (τ.Α).

Ξενόγλωσσες

- Anadiadou, K. & Claro, M. (2009), *21st Century Skills and Competences for New Millennium Learners in OECD Countries*, OECD Working Papers, No. 41, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/218525261154>
- Bacon, F. (1597), 'Meditationes Sacrae De Haeresibus' as quoted in *The Concise Oxford Dictionary of Proverbs New Edition* (2003), Simpson J. & Speake J. (ed.), Oxford University Press
- Bellamy, R., Castiglione, D. (2003), *Legitimizing the Euro- 'Polity' and its 'Regime' The Normative Turn in EU Studies*, European Journal of Political Theory 2003; 2: pp. 7-34, DOI: 10.1177/1474885103002001277
- Castells, M. (2000), *Materials for an exploratory theory of the network society*, British Journal of Sociology Vol. No. 51 Issue 1 (January/March 2000) pp. 5-24 London School of Economics 2000
- Commission of the European Communities (2005), *Proposal for a Recommendation of the European Parliament and the Council on Key Competencies for Lifelong Learning (presented by the Commission)*, Brussels, 20.11.2005 COM(2005) 548 Final. 2005/0221(COD) http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com%282005%290548/_com_com%282005%290548_en.pdf
- Commission of the European Communities (2002), *Proposal for a DECISION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL adopting a multi-annual programme (2004-2006) for the effective integration of Information and Communication Technologies (ICT) in education and training systems in Europe (eLearning Programme*, Brussels, 19.12.2002, COM(2002) 751 final, 2002/0303 (COD)
- Deleuze, G., Guattari, F. (1987), *A Thousand Plateaus*, Minneapolis, University of Minnesota Press (tr. Brian Massumi)
- <https://www.ntnu.no/wiki/download/attachments/21463142/deleuzeguattarirrhizome.pdf>
- European Communities (2014), *eSkills for Jobs in Europe, Measuring Progress and Moving Ahead*, European Commission DG Enterprise and Industry Key Enabling Technologies and Digital Economy, Brussels, Ref. Ares(2014)1102611 - 08/04/2014.
- European Commission (2013c), *Survey of Schools: ICT in Education Benchmarking Access, Use and Attitudes to Technology in Europe's Schools, FINAL REPORT A study prepared for the European Commission DG Communications Networks, Content & Technology*, February 2013 <https://ec.europa.eu/digital-agenda/sites/digital-agenda/files/KK-31-13-401-EN-N.pdf>
- European Commission (2013b), *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Opening up Education: Innovative teaching and learning for all through new Technologies and Open Educational Resources* {SWD(2013) 341 final}, Brussels, 25.9.2013 COM(2013) 654 final <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013DC0654&from=EN>

- European Commission (2013a), *DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe*, European Commission Joint Research Centre Institute for Prospective Technological Studies, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013 <https://ec.europa.eu/jrc/sites/default/files/lb-na-26035-enn.pdf>
- Flora, K. (2014), *Internet addiction disorder among adolescents and young adults: the picture in Europe and prevention strategies in Perspectives of Youth: Connections and disconnections*, Volume 2, Partnership of the European Commission and the Council of Europe, Council of Europe Publishing : pp. 119-132. <http://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/8422373/Perspectives-on-youth-vol.+2.pdf/17ac5405-846e-4dca-a326-983fc0f2ded5>
- Hobbs A., Jensen A. (2009), *The Past, Present, and Future of Media Literacy Education*, Journal of Media Literacy Education 1: pp. 1-11.
- Jochun, V., Pratten, B. & Wilding, K. (2005), *Civil renewal and active citizenship, A Guide to the Debate*, NVCO http://socialwelfare.bl.uk/subject-areas/government-issues/social-policy/ncco/138025civil_renewal_active_citizenship.pdf
- Jones, E., Gaveta, J. (2002), *Concepts of Citizenship: A Review*, Institute of Development Studies, England <https://www.ids.ac.uk/files/dmfile/Db19.pdf>
- Keeling, R. (2006), *The Bologna Process and the Lisbon Research Agenda: the European Commission's expanding role in higher education discourse*, European Journal of Education, Vol.41, No.2: 203-223
- Keeting, A. (2009), *Educating Europe's citizens: moving from national to post-national models of educating for European citizenship*, Citizenship Studies Volume 13, Issue 2, 2009 Special Issue: Citizenship, Learning and Education; pp. 135-151 DOI:10.1080/13621020902731140,
- Livingstone, S., Van Couvering, E., Thumin, N. (2008), *Converging traditions of research on media and information literacies: disciplinary, critical, and methodological issues*, LSE Research Online, The London School of Economics and Political Science <http://eprints.lse.ac.uk/23564/>
- Millner, S. (2008), *A Review of the Civil Renewal and Active Citizenship Debate*, NVCO http://socialwelfare.bl.uk/subject-areas/government-issues/social-policy/ncco/138028civil_renewal_active_citizenship_debate.pdf
- Mossberger, K., Tolbert, C. J., McNeal, R. S. (2007), *Digital Citizenship The Internet, Society, and Participation*, MIT Press Books
- Ólafsson, K., Livingstone, S., Haddon, L. (2014), *Children's Use of Online Technologies in Europe. A review of the European evidence base*, EU Kids Online network September 2014 (Revised Edition), The London School of Economics and Political Science, co-founded by the European Union http://eprints.lse.ac.uk/60221/1/EU_Kids_Online_Children%E2%80%99sUseofOnlineTechnologiesinEurope_ReviewofEuropeanEvidenceBase_Revised_2014.pdf
- Ribble, M. (2011), *Digital Citizenship in Schools*, International Society for Technology in Education (ISTE), 2nd edition ISBN 978-1-56484-301-2
- Ribble, M., Baily, R., Ross, T. (2004), *Digital Citizenship, Addressing Appropriate Technology Behavior – ISTE, Learning & Leading with Technology*, September 2004
- Simsek, E., Simsek, A. (2013), *New Literacies for Digital Citizenship*, Contemporary Educational Technology, 2013, 4(2), 126-137
- Staksrud, E., Livingstone, S., Haddon, L., & Ólafsson, K. (2009), *What Do We Know About Children's Use of Online Technologies? A Report on Data Availability and Research Gaps in Europe (2nd edition)*, London School of Economics and Political Science, London: EU Kids Online. (EC Safer Internet plus Programme Deliverable D1.1) ISBN 978-0-85328-405-5 <http://eprints.lse.ac.uk/24367/1/What%20do%20we%20know%20about%20children%E2%80%99s%20use%20of%20online%20technologies%28Isero%29.pdf>
- OECD (2015b), *Skills Outlook 2015*, OECD Publishing.
- OECD (2015a), *'Education Policy Outlook 2015: Making Reforms Happen'*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264225442-en>
- OECD (2014), *Trends Shaping Education Spotlight 2014*, OECD Publishing <http://www.oecd.org/edu/ceri/Spotlight%205-%20Infinite%20Connections.pdf>
- OECD (2012b), *The Protection of Children Online: Recommendation of the OECD Council Report on risks faced by children online and policies to protect them*, OECD Publishing http://www.oecd.org/sti/ieconomy/childrenonline_with_cover.pdf
- OECD (2012a), *Better Skills, Better Jobs, Better Lives: A Strategic Approach to Skills Policies*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264177338-en>

-
- UNESCO, (2015), *Global Citizenship Education, Topics and Learning Objectives*, Paris: UNESCO.
- UNESCO (2002), *Technologies for Education, Potentials, Parameters and Prospects*, UNESCO and the Academy for Educational Development.
- World Bank Group (2011), *Learning for All, Investing in People's Knowledge and Skills to Promote Development – Education Strategy 2020 Executive Summary*.
http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/ESSU/Education_Strategy_4_12_2011.pdf

Διαδικτυακές Πηγές

- European Commission/ET2020 Working Group on Transversal Skills (2014, Jan). Ανακτήθηκε από http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/expert-groups/documents/wg-transversal-mandate_en.pdf (τελευταία προσπέλαση 05/09/2015)
- Knight Commission Report (2009), *Knight Commission on the Information Needs of Communities in a Democracy: Sustaining democracy in the digital age*. Washington, DC, the Aspen Institute
Ανακτήθηκε από http://www.knightfoundation.org/media/uploads/publication_pdfs/Knight_Commission_Report_-_Informing_Communities.pdf (τελευταία προσπέλαση 05/09/2015)